

İngiliz İdaresi Kıbrıs'ında Bir Osmanlı Âlimi: Hürremzâde Mehmet Hakkı Efendi ve Eserleri

An Ottoman Scholar in Cyprus Under British Administration:
Hürremzâde Mehmet Hakkı Efendi and His Works

İbrahim TÜRK

Doktora Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ph.D. Student, Necmettin Erbakan University, Institute of Social Sciences,
Konya/Turkey
ibrahimkkt@hotmail.com

ORCID ID: orcid.org/0000-0001-5975-7823

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 23 Mart / March 2020

Kabul Tarihi / Date Accepted: 14 Mayıs / May 2020

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Haziran / June 2020

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June 2020

Atıf / Citation: Türk, İbrahim. İngiliz İdaresi Kıbrıs'ında Bir Osmanlı Âlimi: Hürremzâde Mehmet Hakkı Efendi ve Eserleri / An Ottoman Scholar in Cyprus Under British Administration: Hürremzâde Mehmet Hakkı Efendi and His Works. *kid: kisbu ilahiyat dergisi / journal of kisbu ilahiyat* 3 (Haziran / June 2020/1): 79-94.

DOI:

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/kisbu> | mailto: ilahiyatdergisi@kisbu.edu.tr

Copyright © Published by Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi / Cyprus Social Sciences University, Faculty of Islamic Sciences, Nicosia, TRNC

Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz*

Bu makale, Osmanlı ilim çevrelerinde yetişen ve İngiliz idaresi döneminde Kıbrıs'ta hukuk, eğitim ve din gibi alanlarda pek çok görevler ifa eden, Kıbrıslı Hürremzâde Mehmet Hakkı Efendi'nin biyografisini ve eserlerinin tanıtımını içermektedir. Çalışmanın amacı, mezkûr dönemde Kıbrıs'ın dini, hukuki ve maarif hayatında oldukça önemli bir şahsiyet olan; fakat hakkında herhangi bir araştırma bulunmayan bu şahsiyeti akademik çevrelere tanıtmaktır. İki ana başlıktan oluşan makalenin ilk kısmında Hakkı Efendi'nin doğduğu çevre, hayatı, tahsili, görevleri, dönemin Kıbrıs Türk Cemaatinin içinde bulunduğu sorunlar irdelenmiş, ikinci başlıkta ise geride bıraktığı eserlere yer verilmiştir. İncelemeler sırasında Hakkı Efendi'nin Fikhî birikim noktasında ciddi bir donanuma sahip olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca kaynaklarda kendisine nispet edilen, kadılık dönemi ürünü olarak şer'î mahkeme zabıtları, Kıbrıs Fetva Eminliği dönemine ait fetvaları ve İslam Miras Hukukunda temel kabul edilen Sirâciyye isimli eserin tercümesinden bahsedildiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Fetva, Kıbrıs, Hürremzâde Hakkı Efendi, İngiliz İdaresi, Fetva Eminliği.*

Abstract

This article includes the biography of Cypriot Hürremzâde Mehmet Hakkı Efendi, who grew up in Ottoman's scientific circles and performed many duties in the fields of law, education and religion in Cyprus during the British administration, and an introduction of his works. The aim of the study is to introduce this personality, who is particularly important for the religious, legal, and educational life of Cyprus and about whom there isn't any research, to the academic circles in the above-cited period. In the first part of the article, which consists of two main titles, the environment which Hakkı Efendi was born into, his life, his education, his duties and the problems of the Turkish Cypriot community of the time were examined; and under the second title, the works he left behind were included. During the examinations, it was understood that Hakkı Efendi had a serious level of knowledge in the field of Islamic jurisprudence (Fiqh). In addition, it was determined that the following works attributed to him were mentioned in the sources: Canon case records as a product of judicial period, fatwas belonging to the period of Fatwa Emni of

* Bu çalışma sürdürmekte olduğumuz "Kıbrıs Fetva Eminliği ve Hürremzâde Hakkı Efendi'nin Fetvaları" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. / This article is extracted from doctorate dissertation entitled "Cyprus Fatwa Department and The Fatwas of Hürremzade Hakki Efendi", Necmettin Erbakan University, Konya/Turkey, 2020.

Cyprus, translation of the work named "Sirâciyye" which was accepted as the foundation of Islamic Law of Inheritance.

Keywords: *Fatwa, Cyprus, Hürremzâde Hakkı Efendi, British Administration, Fatwa Emîni of Cyprus.*

GİRİŞ

Üç asrı aşkın bir zaman diliminde Kıbrıs'ta hüküm sürmüş Osmanlı Devleti fethin ardından adayı idari yapı, hukuk sistemi, sosyokültürel hayat vb. her açıdan şekillendirmiş, XIX. asrın son çeyreğine kadar adadaki hâkimiyetini sürdürmüş; fakat devletin girdiği buhranlı mücadele döneminde batılı devletlerle birlikte Rusya'nın, yıkılması her an beklenen *hasta adam*dan pay alma girişimleri sonucunda ada mülkiyetinden vazgeçilmeksizin, geçici bir tedbir ve rahatlatma politikası olarak 1878 yılında adayı muvakkaten İngiltere'ye kiralamıştı.¹ Kıbrıs'ın İngiltere'ye Kıbrıs Türklerinin hamisini kaybetmesi ve adada azınlık konumuna gelmelerinin yolunu açmıştır. Nitekim aradan geçen yıllar bu durumu teyit etmiştir. Hal böyleyken Kıbrıs Türk Cemaati yine de tam anlamıyla Osmanlı'dan kopmamış, Kıbrıs Müslümanları ilhak dönemine kadar başta eğitim ve din hizmetleri olmak üzere Osmanlı Devleti tarafından desteklenmiştir. Buna ek olarak pek çok Kıbrıslı Müslüman, Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerindeki eğitim kurumlarına kabul edilmiştir.

Bahse konu yıllar içerisinde Kıbrıs Müslümanları dini ve kültürel yaşamlarını etkisi altına alan birçok ambargoya maruz bırakılmış; fakat tüm bunlara karşın mücadelecî duruşlarından ödün vermeksizin değerlerini koruma gayreti içinde olmuşlardır. I. Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 yılında İngilizler adayı tek taraflı olarak ilhak ettiklerini açıklamış, bundan sonra ise İngiliz idaresinin keyfi uygulamalarıyla Müslüman Türk Cemaatine olan baskılar daha da şiddetlenmişti.

Bu sıkıntılı süreçte dünyaya gelen ve Osmanlı ilim çevrelerinde yetişerek dönemin Kıbrıs Türk Cemaatinin dini ve hukuki hayatında etkin rol oynayan kişilerden birisi de kuşkusuz Hürremzâde Hakkı

¹ Nuri Çevikel, *Kıbrıs Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası* (İstanbul: 47 Numara Yayınları, 2006), 139.

Efendî'dir. Ne var ki Hürremzâde dönemin aktif simalarından biri olsa da, kendisi hakkında her hangi bir çalışma yapılmamış ve bugün gerek akademik çevrelerde gerekse Kıbrıs Türk Halkı nezdinde yeteri kadar tanınmamıştır.

Hürremzâde Hakkı Efendî'nin bu makaleye konu olması, daha ziyade bu bilinmezliğin bir nebze olsun aşılması ve Hakkı Efendî'nin ilmi kişiliğinin akademik çevreler nezdinde vuzuha kavuşturulmasına matuftur. Zira onun bu yönü ve icra ettiği görevleri yanı sıra bu görevlerin İngiliz sömürgesi altında gerçekleşmesi konuyu daha da ilgi çekici kılmaktadır. Bu anlamda 1928 yılında mutat olan Türk Cemaatinin seçimiyle değil de İngiliz idaresinin ataması sonucunda geldiği müftülük makamı ve ardından ilga edilen mezkûr makamın yerine kurulan fetva eminliğine getirilişi, kendi döneminde oldukça tartışılmış ve Türk Cemaatinin Halkçı/Kemalist kanadınca ciddi eleştirilere maruz kalmıştır.

Araştırmamızda Hürremzâde'nin doğumu, tahsili, yaptığı görevler, dönemin problemleri, geride bıraktığı eserler, hayatı ve diğer pek çok konuda veri edinmek amacıyla bizzat kendisi tarafından kaleme alınan *Hususi Defterine* başvurulmuş, ayrıca dönemin gazeteleri ve hayatı hakkında bilgi içeren modern çalışmalara da müracaat edilmiştir.

1. HÜRREMZÂDE MEHMET HAKKI EFENDİ'NİN HAYATI

Osmanlı ilmiye sınıfına mensup olan Hürremzâde Mehmet Hakkı Efendi hakkında ne yazık ki matbu kaynaklarda son derece kısıtlı bilgiler bulunmaktadır. Ancak yaptığımız araştırmalar sonucu Hakkı Efendî'nin bir nevi otobiyografi tarzında kaleme aldığı bir defteri tespit edilmiştir. Mevcut kaynaklarda bulamadığımız bazı önemli bilgilere bu defter vasıtasıyla ulaşılabilmektedir.²

² Bu defter Hürremzâde Mehmet Hakkı Efendî'nin torunu olan Hakkı Müftüzâde'ye ait olup, kendisiyle yaptığımız görüşme sonucunda defterden faydalanmamıza izin verilmiştir. Defterin tam ismi *Kıbrıs Fetvâ Emin-i Muhterem Fekâhetlü Mehmet Hakkı Efendî Hazretlerinin Ecdâdıyla Evlâd ve Ahfâdını İrâe Eder Defter*

Şahsi defteri haricindeki kaynaklarda doğum tarihi hakkında herhangi bir bilgi bulunmayan Hürremzâde hicri 1292, miladi takriben 1875'de Kıbrıs'ın Lefkoşa kasabasında dünyaya gelmiştir.³ Baba tarafı Larnakalı Dizdar Mehmet Ağa sülalesi olarak bilinmektedir. Dedesi Hürrem Ağa, babası ise Lefkoşalı tüccar Kamil Efendi'dir. Anne tarafı Antalya eşrafından olup, annesi Munise Hanımın dedesi de Halil Ağa olarak bilinmektedir.⁴

Küçük yaşlarda babasını kaybeden Hakkı Efendi'nin annesi Munise Hanım, oğlunun babasız büyümesiyle gerekli tahsil ve terbiyeyi alamayacağı endişesinden dolayı o dönemin aydınlarından ve *Feryat Gazetesi*⁵ sahibi Hocazâde Osman Enverî Efendi'yle bir evlilik gerçekleştirmiştir. Munise Hanım, oğlu Hakkı'nın da isteğiyle Lefkonuk isimli karyedeki arazisini satarak oğlunun eğitimi için harcamıştır.⁶

Lefkoşa'da rüşdiye eğitimini aldıktan sonra ilk olarak Evkaf Murahhası Şekerzâde Ahmet Hulusi Efendi döneminde evkafta kısa bir süre hizmet etmiş, ardından Növbethâne Mescidi bitişiğinde bulunan Celûlî Efendi Mektebinde muavinlik görevine getirilmiştir. Bu görevde de çok kalmayan Hürremzâde üvey babası tarafından İzmir'deki Sultânî Mektebine⁷ gönderilmiş,⁸ burada ise mektebin

şeklinde. Bu esere yapılacak atıflarda, kullanım kolaylığı olması açısından eser ismi bundan sonra *Hakkı Efendinin Hususi Defteri* olarak zikredilecektir.

³ *Hakkı Efendinin Hususi Defteri*, 22.

⁴ Ahmet An, *Kıbrıs'ın Yetiştirdiği Değerler* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2002), 303.

⁵ 1899-1900 yılları arasında dört sayı yayımlanan gazetenin imtiyaz sahibi Osman Enverî Efendi, başyazarı ise bir Jön Türk olan İsmail Fethi idi. Nitekim gazetenin yayınlarında da II. Abdülhamit'e karşı olan tavır gözlenmektedir. Detaylı bilgi için bk. Özcan Mert, "Kıbrıs'ta Bir Genç Türk Gazetesi: Feryat", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 12 (1998), 189-203.

⁶ An, *Kıbrıs'ın Yetiştirdiği Değerler*, 303.

⁷ Hürremzâde Hakkı Efendi'nin biyografisini en mufassal şekilde alan Ahmet An, her ne kadar Hakkı Efendi'nin İzmir Sultânî'sinden mezun olduğunu ifade etse de, araştırmamız sonucunda Hakkı Efendi'nin mezun olduğu okulun İzmir İdâdî'si olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Osmanlı Devleti'nin batılılaşma girişimlerinin bir yansıması olan mezkûr okullar o dönemde vilayet merkezlerinde Sultânî, sancaklarda ise idâdî olarak açılmaktaydı. An'ın bu yanlış aktarımı ise Hakkı Efendi'nin vefatı üzerine el-Hâc M. Akif (Hakkında detaylı bilgi için bk. An, *Kıbrıs'ın Yetiştirdiği Değerler*, 436.) tarafından 22 Haziran 1955 tarihli *Hür Söz Gazetesi*'ndeki biyografiden kaynaklanmaktadır. Ne var ki haddi zatında ülkedeki idâdîler sonradan yapılan bir dizi değişikliklerle sultânîye dönüştürülmüştür. Detaylı bilgi için bk. Melih Tınal, "İzmir Mekteb-i İdâdîsi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 3/8 (1998), 349-357.

meşhur hocası Mahmut Esad Efendi'den⁹ eğitim görmüştür. Daha sonra da hicri 17 Zilkâde 1312, miladi 24 Haziran 1895'te İstanbul'a gidip Fatih Medresesine devam etmiş, burada Fatih dersiâmlarından Ekinli Muhammed Rahmi Efendi'den¹⁰ hicri 1319, miladi 1901'de icazetini de aldıktan sonra¹¹ katıldığı ruus imtihanını başarıyla vermiştir.¹² Hakkı Efendi eğitim sürecinde Kıbrıs'a geldikçe Lefkoşa'daki Büyük Medresede derslere girmiş, ayrıca Ayasofya Camiinde¹³ de halka açık vaazlar vermiştir.¹⁴

Eğitimi tamamladıktan sonra¹⁵ Kıbrıs'a dönüş yapan Hakkı Efendi İdâdiye Arapça, Farsça ve din dersi hocası olmuş,¹⁶ bu görevde bulunduğu sırada Lefkoşa'daki Büyük Medresede de müderrislik yapmıştır.¹⁷ 1908'de müderrisliğin yanı sıra Kıbrıs Kadılığı ikinci kâtabi olmuş,¹⁸ 1910 yılında Ahmet Muhittin Efendi'nin Lefkoşa-Girne kadılığına getirilmesinin ardından da aynı kurumda başkâtipliğe yükselmiştir.¹⁹ Burada da üç yıl kadar görev yaptıktan sonra,²⁰ 6 Ocak (Kânun-i Sâni) 1912'de Ahmet Hulusi Efendi'den boşalan Tuzla-Mağusa kazaları naipliğine (kadılığına) tayinini aldirmek için

⁸ Tinal'ın verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre Hakkı Efendi'nin İzmir İdâdisindeki tahsili 1886 yılından sonradır. Nitekim bahsi geçen eğitim kurumu İzmir'de ilk kez 1886 yılında eğitime başlamıştır. Tinal, "İzmir Mekteb-i İdâdisi", 350.

⁹ Seydişehir Mahmud Esad Efendi hakkında detaylı bilgi için bk. Ali Erdoğan, "Seydişehir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/25-27.

¹⁰ Detaylı bilgi için bk. Tahsin Özcan, "Rahmi Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/423-424.

¹¹ *Hakkı Efendinin Hususi Defteri*, 24.

¹² An, *Kıbrıs'ın Yetiştirdiği Değerler*, 303.

¹³ Şimdiki adıyla Selimiye Cami.

¹⁴ *Hakkı Efendinin Hususi Defteri*, 22.

¹⁵ Her ne kadar An'ın *Kıbrıs'ın Yetiştirdiği Değerler* isimli eserinde Hakkı Efendi'nin Kıbrıs'a 1903 yılında dönüş yaptığı ifade edilse de, *Hakkı Efendinin Hususi Defterinden* anlaşıldığına göre bu bilgi yanlıştır. Nitekim 1902 yılında idadide hocalığa başladığından söz eden Hürremzâde, bu görevi sekiz sene yaptıktan sonra 1910 yılının Mayıs ayı başlarında Kıbrıs Şer'îye Mahkemesi baş kitabetine atandığından söz etmektedir.

¹⁶ An, *Kıbrıs'ın Yetiştirdiği Değerler*, 304.

¹⁷ An, *Kıbrıs'ın Yetiştirdiği Değerler*, 304.

¹⁸ An, *Kıbrıs'ın Yetiştirdiği Değerler*, 304.

¹⁹ KKTC Milli Arşiv (MAA), *Fetva Eminliği [FE]*, No. 33, Gömlek No. 49, 1; *Hakkı Efendinin Hususi Defteri*, 23.

²⁰ *Hakkı Efendinin Hususi Defteri*, 23.

başvurmuştur.²¹ Talebinin olumlu sonuçlanmasının ardından 1913 yılının Mayıs ayı başlarında bahsi geçen makama getirilen Hakkı Efendi,²² 1927 yılına kadar bu görevi ifa etmiştir.²³ Hürremzâde 1927 yılı Ekim ayı (Teşrîn-i Evvel) başlarında, Kıbrıs Müftüsü Hafız Ziyâî Efendi'nin de emekliye ayrılması üzerine, kendi talebi olmaksızın İngiliz idaresinin tasarrufuyla senelik üç yüz elli İngiliz Lirası maaşla Kıbrıs Müftülüğüne atanmıştır.²⁴ Fakat bu makamda çok kısa süre kalan Hakkı Efendi, geçmiş hizmetleri de dikkate alınarak emekliye sevk edilmiş ve 1928 sonlarında müftülüğün ödeneğinin genel bütçeden ve protokol listesinden çıkarılmasının ardından mezkûr kurumun lağvedilip yerine kurulan ve evkafın altında bir görevden ibaret olan Fetva Eminliğine kendisinin arzusuyla²⁵ 1929'da getirilmiştir.²⁶ Bu görevi 1949 yılına kadar ifa eden Hakkı Efendi 1949 yılında sağlık sorunları nedeniyle bu görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır.²⁷

İngiliz yönetiminin Hakkı Efendi'yi Türk Cemaatinin teamülüne uygun olmayan bir yolla müftülük makamına getirmesi,²⁸ gerek Hakkı Efendi'ye, gerekse daha sonraları göreve getirildiği Fetva Eminliğine karşı cemaat

²¹ MAA, FE, No. 33, Gömlek No. 49, 1.

²² MAA, FE, No. 70, Gömlek No. 40, 1; *Hakkı Efendinin Hususi Defteri*, 23.

²³ An, *Kıbrıs'ın Yetiştirdiği Değerler*, 304; *Hakkı Efendinin Hususi Defteri*, 23.

²⁴ *Türk İşleri Komisyonunun Ara Raporu 1949* (Lefkoşa: Hükümet Basımevi 1950), 24; Hüseyin Mehmet Ateşin, *Kıbrıs'ta İslami Kimlik Davası* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1996), 247; An, *Kıbrıs'ın Yetiştirdiği Değerler*, 304; *Hakkı Efendinin Hususi Defteri*, 23.

²⁵ *Hakkı Efendinin Hususi Defteri*, 23.

²⁶ Kemal Tekakpınar-Demiray Doğasal, *Dr. Fazıl Küçük* (Lefkoşa: Dilhan Ofset, 1991) 1/305-306; *Türk İşleri Komisyonunun Ara Raporu 1949*, 56; Ahmet An, *Kıbrıs Kültürü Üzerine Yazılar* (Lefkoşa: Kıvılcım Yayınları, 1999), 58.

²⁷ An, *Kıbrıs'ın Yetiştirdiği Değerler*, 304.

²⁸ Mezkûr teamül; *arz-ı mazhar* denilen bir kamuoyu yoklamasıydı ki Kıbrıs Müslümanları bu yolla muteber gördükleri kişiler arasından adanan İslam din lideri olacak kişiyi bir nevi kendileri belirlemektedirler. Buna göre Müslümanlar kendi aralarında müftü olmasını arzuladıkları namzetler hakkında imza toplamakta, toplanan bu imzalar da İstanbul'daki meşihat makamına gönderilmektedir. Bunun neticesinde ise en fazla mazhar gören kişi adaya müftü olarak atanmaktaydı. Bununla birlikte zaman zaman makam-ı meşihat tarafından atanan müftüler de olabilmektedir. İngilizlerin adaya ilk geldiği zamanlarda bile müftülerin tayini arzı mazharla belirlenirken, 1927 yılına gelindiğinde bu durum değişmiş ve Hakkı Efendi İngiliz idaresinin atadığı ilk müftü olmuştur. Detaylı bilgi için bk. *Türk İşleri Komisyonunun Ara Raporu 1949*, 23; Talip Atalay, *Geçmişten Günümüze Kıbrıs: İdari Yapılanma ve Din Eğitimi* (Konya: Mehir Vakfı Yayınları, 2003), 87; Ateşin, *Kıbrıs'ta İslami Kimlik Davası*, 243.

arasında hoşnutsuzluğa neden olmuştur. Nitekim bu durum halk arasında Hakkı Efendi'nin yapılan bu haksız uygulamaları zımnen dahi olsa kabul ettiği düşüncesine sebebiyet veren önemli bir etken olmuştur. Ancak onun ilerleyen yıllarda genelde Kıbrıslı Türklerin özelde ise halkçı kesimin hararetle desteklediği bazı değişikliklere imza atılmasında oynadığı roller göz önüne alınınca, fikri anlamda yeni bir şekillenme yolunda ilerleyen Kıbrıs Türk Cemaatini desteklediği anlaşılmaktadır. Nitekim Dr. Fazıl Küçük Hakkı Efendi'nin bu desteklerinden o dönemde şu ifadelerle söz etmiştir:

Sömürge hükümeti... Müftülük makamını da lağvetmiş onun yerine "Fetva Eminliği" adı altında bir daire kurmuştu. Buraya kendisinin güvendiği ve itimat ettiği din adamlarından birini getirmişti. Ve öyle inanıyordu ki parasını hükümetten alacak olan "Fetva Emmini" verilen direktiften dışarı çıkmayacaktı. ... (oysaki bu) 'memur' her ne kadar başında sarık, sırtında cübbe taşımakta idiyse de... Camideki vaazlarında Atatürk'ün inkılaplarından övgüyle cemaate konuşuyor, onun gösterdiği yoldan ayrıldığımız zaman felaketimiz olacağını açıktan açığa ifade etmekten çekinmiyor, korkmuyordu. İdareciler memnun değildi bu tutumundan. Şer'î mahkemelerin yerini Anavatanın kabul ettiği aile mahkemelerinin alması için verilen mücadelede yerini alan Fetva Emmini sömürge hükümetini kızdırmış, bu yüzden de gözden düşürmüştü.²⁹

Bunlara ek olarak 1928 yılında Anavatan'ın Latin harflerini kabulünün ardından Kıbrıs'ta da benzeri girişimler başlamış, Hakkı Efendi ise yeni harflerle ilgili çalışma yapan komisyonun başkanlığına getirilmişti. O dönem henüz Kıbrıs Müftüsü olarak görevini sürdüren Hürremzâde 15 Ağustos 1928 tarihinde Lefkoşa'da toplanan öğretmenlerden müteşekkil bir komisyona başkanlık yapmıştı.³⁰ Burada dikkat çeken husus ise bahsi geçen komisyona başkanlık yapan Hakkı Efendi'nin nakledilen bazı hatıralardan anlaşıldığına göre Latin harflerini bilmediği, yeni yazıyla gelen mektupları ise

²⁹ Ateşin, *Kıbrıs'ta İslami Kimlik Davası*, 247.

³⁰ Burada dikkat çeken bir başka husus da dönemin maarif encümenleri olarak görev yapan bu heyetin arasında ilmiye sınıfına mensup başka isimlerin de olmasıdır. Nitekim heyet arasında Larnaka âlimlerinden müderris Hulusi Bey ile Hürremzâde Hakkı Efendi'den sonra seçimle iş başına getirilmiş ilk müftü olarak bilinen ve Baf Medresesi Müderrisi Mehmet Dâna Efendi gibi kimseler de yer almaktadır. Detaylı bilgi için bk. Ateşin, *Kıbrıs'ta İslami Kimlik Davası*, 274; Tekakpınar-Doğasal, *Dr. Fazıl Küçük*, 1/348-349.

başkasına okuttuğudur.³¹ Nitekim Hakkı Efendi'nin 1948 yılında fetva eminliğinden çekilmek isteğini beyan ettiği dilekçesinde yer alan imza kısmına attığı Arapça imza da bu durumu destekler mahiyettedir.³²

Hakkı Efendi'nin görev icra ettiği diğer bir kurum ise fetva eminliğini sürdürdüğü 1932 yılında Evkaf'ın Lefkoşa'da tesis ettiği *İslam İlahiyat Okuludur*.³³ O yıllarda okulun başına getirilen Hakkı Efendi burada hem yöneticilik hem de müderrislik görevi üstlenmiştir.³⁴ Fakat söz konusu okulun iyi bir şekilde idare edilememesi ve mezunlarının tatmin edici bir maaşla göreve gelememesi nedeniyle okul yeterli öğrenci sayısına ulaşamaz ve 1950 yılında kapatılır.³⁵

Hakkı Efendi'nin burada değinilmesi gereken bir başka vazifesi ise 1948 yılında gerçekleşen ve Kıbrıs Türklerinin yıllarca gayret edip haklarında yeni yasal düzenlemelerin yapılmasını istedikleri evkaf, maarif, şer'îye mahkemeleri ve müftülük gibi konuları tartışıp İngiliz idaresine bir rapor olarak sunmakla görevlendirilmiş Türk İşleri Komisyonuna, müftülük meselesi hakkında bilgi vermekle görevlendirilmiş aza (bilirkişi) olmasıdır.³⁶

Hakkı Efendi 21 Ağustos 1904 tarihinde Basmacılar Şeyhizâde Ahmet Cemal Efendi'nin kızı Zehra Hanımla evlenmiştir.³⁷ Zehra Hanım aynı zamanda, daha önce de zikrettiğimiz Türk Evkaf Murahhası Sir Münir'in de kız kardeşidir. Bu evlilikten Mediha, Atufet, Hüseyin Fikret, Samîme, Ahmet Cemal, Ömer Faik,

³¹ Ateşin, *Kıbrıs'ta İslami Kimlik Davası*, 274.

³² The National Archives (NA), *Foreign and Commonwealth Office [FCO]*, 141/2428.

³³ Hakkı Efendi'nin şahsında eleştiri oklarına hedef olan mezkûr okula en ağır eleştiriler, Laik/Kemalist kadroların önde gelen simalarından olan ve laik duruşuyla bilinen Con Rifat tarafından gerçekleştirilmiştir. Nitekim Con Rifat, söz konusu okulun dönemin evkaf murahhaslarından ve Hürremzâde'nin kayın biraderi de olan Sir Münir tarafından Hakkı Efendi'ye iş bulma kaygısıyla açıldığını savunmaktadır. Detaylı bilgi için bk. Ateşin, *Kıbrıs'ta İslami Kimlik Davası*, 189.

³⁴ MAA, FE, No. 81, Gömlek No. 54, 1.

³⁵ İslam İlahiyat Okulu hakkında detaylı bilgi için bk. Volkan Nurçin, "İngiliz İdaresinde Kıbrıs'ta Din Görevlisi Yetiştiren Bir Kurum: İslam İlahiyat Okulu", *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/2 (Aralık 2019), 203-238.

³⁶ *Türk İşleri Komisyonunun Ara Raporu 1949*, 4.

³⁷ *Hakkı Efendinin Hususi Defteri*, 20.

Muhtereme ve Latife olmak üzere üçü erkek, beşi kız olmak üzere toplam sekiz çocuğu dünyaya gelmiştir. Hakkı Efendi'nin erkek çocuklarından Hüseyin Fikret Bey İstanbul'da üniversite tahsili gördüğü sırada 20 Eylül 1927'de vefat etmiş, onun dışında Ahmet Cemal ve Ömer Faik Beyler ilerleyen yıllarda *Müftüzade* soyadını almışlardır.³⁸ Ayrıca ilk çocuğu olan Mediha da 17 Temmuz 1929'da vefat ettiğinde,³⁹ kızının miras taksimini Fetva Emmini olduğu bu dönemde bahse konu fetva defterine kaydettirmiştir.⁴⁰

Kaynaklarda Hakkı Efendi'nin fetva eminliği maaşı hakkında da bilgi bulmak mümkündür. Göreve ilk geldiği zaman yıllık £ 200 (İngiliz Lirası) maaş alan Hakkı Efendi'nin⁴¹ daha sonraları Türk İşleri Komisyonuna azalık yaptığı 1948 yılı kayıtlarında senevi £ 224 maaş aldığı belirtilmektedir.⁴² Ayrıca Hakkı Efendi'ye İslam İlahiyat Okulu müdürlüğünden £ 30, vaizlik hizmetinden £ 20 ve harcırah olarak da £ 24 senelik tahsisat ayrılmıştır.⁴³

19 Ocak 1948 tarihine gelindiğinde Hakkı Efendi'nin ifa ettiği fetva eminliği makamından sağlık nedenlerinden ötürü çekilme arzusunda olduğu görülmektedir. Zira evkafa yazdığı bir dilekçeyle emekliliğini isteyen Hürremzâde, bulunduğu makamın boş kalmaması adına yerine bir başkası bulunana kadar görevini yapmayı devlete ve mensubu olduğu Türk cemaatine bir borç olarak gördüğünü belirtmiştir.⁴⁴ Nitekim 1949 yılında fetva eminliğinden ayrılan Hakkı Efendi 17 Haziran 1955 tarihinde ise Lefkoşa'da vefat etmiştir.⁴⁵

Hürremzâde Hakkı Efendi Selimiye/Ayasofya Camii'nde kılınan cenaze namazının ardından Lefkoşa'daki şehir mezarlığına

³⁸ Ateşin, *Kıbrıs'ta İslami Kimlik Davası*, 309.

³⁹ *Hakkı Efendinin Hususi Defteri*, 5.

⁴⁰ *Fetva Defteri I*, no: 223.

⁴¹ *Türk İşleri Komisyonunun Ara Raporu 1949*, 56.

⁴² *Türk İşleri Komisyonunun Ara Raporu 1949*, 27.

⁴³ MAA, FE, No. 81, Gömlek No. 54, 1.

⁴⁴ NA, FCO, 141/2428.

⁴⁵ *Halkın Sesi Gazetesi*, "Vefat Etti" (18 Haziran 1955), 1.

defnedilmiş⁴⁶ ancak daha sonraları yapılan şehir planlama çalışmaları nedeniyle kabri Lefkoşa Türk Belediye Mezarlığına nakledilmiştir.

2. ESERLERİ

Ardında pek fazla çalışma bırakmayan Hakkı Efendi'ye nispet edilen eserlerden birisi İslam Miras Hukukuna ait *Sirâciyye* olarak meşhur olmuş eserin ihtisar edilerek Türkçeye tercümesinden ibarettir. Nitekim Hakkı Efendi'nin fetvalarında da *Sirâciyye* isimli esere oldukça sık müracaat ettiği görülmektedir. Ancak yaptığımız araştırmalarda sözü edilen çalışmanın izine rastladığımızı söyleyemeyiz.

Yine Hürremzâde'nin 1929-1949 yılları arasında ifa ettiği Fetva Eminliğine ait fetvaların kayıt altına alındığı defterler de kendisine nispetle eserleri arasında sayılabilir. Ancak söz konusu fetvaların tamamına ulaşamamakta, görüntülerini tespit edebildiğimiz iki defter bulunmaktadır. Bunlardan ilki 1929 ve 1930 yıllarının tamamını kapsamaktadır. İkinci defter ise 2 Eylül 1946 ile 16 Eylül 1948 tarihleri arasında verilmiş olan fetvaları ihtiva etmektedir. Buna göre 1929 yılına ait 257, 1930 yılına ait 240, 1946 yılına ait 73, 1947 yılına ait 128, 1948 yılına ait 52 ve toplamda iki defterin elimizdeki mikrofilmlerinde 750 fetva bulunmaktadır. 1931-1945 yılları arasındaki fetvalarla, Hakkı Efendi'nin emekliye ayrıldığı 1949 senesine kadarki fetvaların ise durumu bilinmemektedir.

Burada bahse konu iki defter ve fetvalar hakkında değinilmesi gereken bir diğer husus da, mezkûr fetvaların zaman zaman müsevvid imzasıyla fetva emini namına verildiğidir. Ancak bunların sayısı oldukça az durumdadır. Ayrıca fetvalar; kimi zaman köy muhtarları, müderrisler, imamlar, müezzinler, vatandaşlar, avukatlar, avukat kâtipleri gibi kişiler tarafından istenmekte, kimi zaman ise Şeriye Mahkemeleri, Maarif İdaresi, Evkaf, Lefkoşa Komiserliği gibi kurumlar tarafından talep edilmektedir.

⁴⁶ *Halkın Sesi Gazetesi*, "Vefat Etti" (18 Haziran 1955), 1.

Adı geçen *Fetâvânın* ana hatlarıyla içeriğine değinmek gerekirse bazı fetvalar şu konulara aittir:⁴⁷ amel-i kesir,⁴⁸ kârînin ümmiye iktidası,⁴⁹ özür sahibinin imamlığı,⁵⁰ kadınların cuma namazına gitmesi,⁵¹ teyemmüm ile kıraat ve tilavet secdesi,⁵² cenazeyi teşyi adabı,⁵³ kurban,⁵⁴ kabirlerin nakledilmesi,⁵⁵ temyize ulaşmamış çocuğun mescide necaset bırakma ihtimaline binaen mescitten men edilmesi,⁵⁶ rukye ve muskanın hükmü,⁵⁷ elfâz-ı küfrün telaffuzu,⁵⁸ buluşun sınırı,⁵⁹ talak,⁶⁰ evlenme engeli,⁶¹ hadâne,⁶² radâ,⁶³ müslimin gayr-ı müslime ile evliliği,⁶⁴ bir ayıptan dolayı nikâhın feshi,⁶⁵ muhâlea,⁶⁶ teaddüd-i zevcât,⁶⁷ zinadan doğan hürmet-i musahera,⁶⁸

⁴⁷ Hürremzâde Mehmet Hakkı Efendiye ait olduğu açık olan defterlerin aidiyeti Kıbrıs Vakıflar İdaresinedir. Yaptığımız araştırmalar neticesinde söz konusu defterlerin mahtuta versiyonlarına ulaşamamıştır. Fakat dijital görüntüleri temin edilerek incelenmiştir. Vakıflar idaresiyle yaptığımız görüşme sonucunda Hakkı Efendiye ait olan fetva defterlerinin tamamının müftülük yangınında yandığı belirtilmiştir. Söz konusu görüntülerde defterlerin bir referans numarası bulunmadığı tespit edilmiş, bu nedenle defterlere yapacağımız atıflarda tarafımızca şu metot izlenmiştir: alıntı yapılan defter şayet 1929-1930 yıllarına ait olan defterse Fetva Defteri I şeklinde, 1946-1947-1948 yıllarına ait olan defter ise Fetva Defteri II şeklinde belirtilmiştir. Daha sonra atıf yapılan fetvanın numarası no: şeklinde yazılacak, müteakiben de varsa defterdeki sayfa numarası verilecektir.

⁴⁸ *Fetva Defteri I*, no: 125, 385.

⁴⁹ *Fetva Defteri II*, no: 1.

⁵⁰ Bu fetva Hürremzâde'nin fetva defterlerine ait görüntülerde yer almayıp, İsmet Konur'un *Kıbrıs Türkleri* isimli eserinin eklerinde yer alan bir fetvasının resminden alınmıştır. Görselde tarih ve fetva numarasına ait bir bilgi bulunmamaktaysa da Hakkı Efendi'nin imzası mevcuttur.

⁵¹ *Fetva Defteri II*, no: 7.

⁵² *Fetva Defteri I*, no: 173, 432.

⁵³ *Fetva Defteri II*, no: 10.

⁵⁴ *Fetva Defteri I*, no: 111, 371.

⁵⁵ *Fetva Defteri I*, no: 88, 90; *Fetva Defteri I*, no: 183, 185; *Fetva Defteri II*, no: 11.

⁵⁶ *Fetva Defteri II*, no: 8.

⁵⁷ *Fetva Defteri I*, no: 133, 393.

⁵⁸ *Fetva Defteri I*, no: 214, 474.

⁵⁹ *Fetva Defteri I*, no: 153, 413.

⁶⁰ *Fetva Defteri I*, no: 155, 415.

⁶¹ *Fetva Defteri I*, no: 106, 109.

⁶² *Fetva Defteri I*, no: 179, 181; *Fetva Defteri I*, no: 56, 57; *Fetva Defteri I*, no: 59, 60.

⁶³ *Fetva Defteri I*, no: 14, 273.

⁶⁴ *Fetva Defteri II*, no: 237; *Fetva Defteri II*, no: 63.

⁶⁵ *Fetva Defteri I*, no: 127, 387.

⁶⁶ *Fetva Defteri I*, no: 4, 4; *Fetva Defteri I*, no: 155, 415.

⁶⁷ *Fetva Defteri I*, no: 69, 329; *Fetva Defteri I*, no: 192, 452.

⁶⁸ *Fetva Defteri I*, no: 182, 442.

müddet-i haml,⁶⁹ tek seferde verilen üç talak,⁷⁰ sekir halinde boşama,⁷¹ velinin izni bulunmadan kıyılan nikâh,⁷² iddet,⁷³ tebenni,⁷⁴ neseb,⁷⁵ nafaka,⁷⁶ telifik,⁷⁷ hibe,⁷⁸ vakıf,⁷⁹ katilin mirastaki durumu⁸⁰ ve feraiz.⁸¹

Hürremzâde'nin *Fetvâlarında*: Serahsî'nin (ö.483/1091) *el-Mebusut'u*, Kâdîhân'ın (ö.592/1196) *el-Fetâvâ'l-Hâniyye'si*, Merğînânî'nin (ö.593/1197) *el-Hidaye'si*, Muhammed es-Secâvendî'nin (ö.596/1200) *el-Ferâizü's-Sirâciyye'si*, Mevsilî'nin (ö.683/1284) *el-İhtiyâr'ı*, Bedreddin Simâvî'nin (ö.823/1420) *Câmiu'l-Fusûleyn'i*, Bezzâzî'nin (ö.827/1424) *el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye'si*, Molla Hüsrev'in (ö.883/1480) *Dürerü'l-Hükkâm fî Şerh-i Ğureri'l-Ahkâm'ı*, İbrahim el-Halebî'nin (ö.956/1549) *Mültekâ'l-Ebhur'u*, İbn Nuceym'in (ö.970/1562) *el-Bahru'r-Râik'ı*, Timurtaşî'nin (ö.1006/1598) *Tenvîru'l-Ebsâr'ı*, Dâmâd'ın (ö.1078/1667) *Mecma'u'l-Enhur fî Şerhi Mülteka'l-Ebhur'u*, Şeyh Nizam'ın (ö.1090/1679) öncülüğünde bir heyetin kaleme aldığı *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendî'nin (ö.1103/1692) *Fetâvâ-yı Ali Efendi* isimli eseri, Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendî'nin (ö.1156/1743) *Behcetü'l-Fetâvâ'sı*, Şeyhülislam Dürrîzâde Mehmet Arif Efendî'nin (ö.1215/1800) *Neticetü'l-Fetâvâ'sı*, İbn Âbidîn'in (ö.1252/1836) *Reddü'l-Muhtâr'ı*, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adlî*'nin bazı maddelerinin yanı sıra Osmanlı Devleti meşihat makamının resmi yayın organı olan ve 26 Mayıs 1914 ile Eylül 1922 tarihleri arasında yayın hayatına devam eden *Cerîde-i İlmiyye* gibi kaynaklara atıflar yapılmıştır.

⁶⁹ *Fetva Defteri II*, no: 32.

⁷⁰ *Fetva Defteri II*, no: 96.

⁷¹ *Fetva Defteri I*, no: 86, 88; *Fetva Defteri I*, no: 29, 288.

⁷² *Fetva Defteri II*, no: 127.

⁷³ *Fetva Defteri I*, no: 65, 66; *Fetva Defteri I*, no: 104, 364.

⁷⁴ *Fetva Defteri II*, no: 36.

⁷⁵ *Fetva Defteri I*, no: 237, 497; *Fetva Defteri II*, no: 204.

⁷⁶ *Fetva Defteri I*, no: 7, 7; *Fetva Defteri I*, no: 52, 53.

⁷⁷ *Fetva Defteri II*, no: 238.

⁷⁸ *Fetva Defteri I*, no: 25, 284; *Fetva Defteri I*, no: 147, 150.

⁷⁹ *Fetva Defteri I*, no: 225, 485.

⁸⁰ *Fetva Defteri II*, no: 198.

⁸¹ *Fetva Defteri I*, no: 13, 13.

Hakkı Efendi'ye nispet edilmesi gereken bir başka eser niteliğindeki defter ise on beş yıla yakın bir süre icra ettiği Tuzla-Mağusa kadılığı dönemine ait Şeriye Mahkemesi zabıt defterleridir. Fakat yapmış olduğumuz araştırmalarda bu defterlere ulaşamamıştır. Ancak ilerleyen yıllarda yapılacak yeni arşiv düzenlemelerinde mevzu bahis defterlerin ortaya çıkması da ihtimal dâhilindedir.

SONUÇ

İngiliz idaresi döneminde Kıbrıs'ta eğitim, din ve hukuk alanlarında muhtelif görevler ifa eden Hürremzâde Mehmet Hakkı Efendi, Kıbrıs'ın yakın tarihinde önemli yer tutmuş simalardandır. Ancak gerek ilmi donanımı gerekse geride bıraktığı çalışmalar dikkate alındığında ilmi çevreler nezdinde yeterli ünü yakalayamadığını söylemek mümkündür.

Eğitimini İstanbul'da Osmanlı medreselerinde ikmal etmiş bir ilmiye mensubu olan Hürremzâde, geride fetvalar, Tuzla-Mağusa Şeriye Mahkemesi Zabıtları ve İslam Miras Hukukuna dair yazılmış olan *el-Ferâizü's-Sirâciyye* isimli meşhur eserin tercümesinden müteşekkil üç eser bırakmış olup, mevzu bahis eserlerin bugün yalnızca birine ulaşılabilir.

Hakkı Efendi, özellikle 1927 yılında İngiliz idaresi tarafından getirildiği müftülük ve ardından 1929'da müftülüğün ilga edilmesini müteakip kurulan fetva eminliği makamlarında bulunması nedeniyle söz konusu atamaların teamüle uygun olmaması ve Fetva Eminliğinin halk nezdinde müftülüğün yerini alamayacağı fikrinden dolayı Kıbrıs Türk Cemaati tarafından eleştirilmiştir. Bu eleştirilerin en öne çıkanları ise Halkçı/Laik kadro tarafından yapılmış ancak ilerleyen yıllarda Hürremzâde'nin bazı eylemlerinde bu kanadın yanında yer aldığı da tespit edilmiştir. Nitekim bu durumu ifade eden en somut örnek Dr. Fazıl Küçük'ün daha sonraları 1973 yılında yayımlanan bir yazısında da görülmektedir.

Netice itibariyle araştırma sonucunda oluşan kanaatimiz: Hürremzâde'nin genelde İslami ilimlerde, özelde ise İslam Hukukunda ciddi bir ilmi donanımına sahip olduğudur. Her ne kadar dönemin Kıbrıs Türk Cemaati tarafından icra ettiği görevlerden dolayı zaman zaman eleştirilse de, bahse konu eleştiriler İslam Hukukuna olan yetersizliğinden kaynaklanmayıp, daha ziyade dönemin siyasi ve konjonktürel alt yapısına karşı olan tavrı nedeniyledir.

KAYNAKÇA

- An, Ahmet. *Kıbrıs'ın Yetiştirdiği Değerler*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2002.
- An, Ahmet, *Kıbrıs Kültürü Üzerine Yazılar*. Lefkoşa: Kıvılcım Yayınları, 1999.
- Atalay, Talip. *Geçmişten Günümüze Kıbrıs: İdari Yapılanma ve Din Eğitimi*. Konya: Mehir Vakfı Yayınları, 2003.
- Ateşin, Hüseyin Mehmet. *Kıbrıs'ta İslami Kimlik Davası*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1996.
- Çevikel, Nuri. *Kıbrıs Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası (1570-1878)*. İstanbul: 47 Numara Yayıncılık, 2006.
- Erdoğan, Ali. "Seydişehir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/25-27, İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Hakkı, Hürremzâde Mehmet. *Fetva Defteri I*. (Lefkoşa: KKTC Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi, 1929-1930).
- Hakkı, Hürremzâde Mehmet. *Fetva Defteri II*. (Lefkoşa: KKTC Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi, 1946-1947-1948).
- Hakkı Efendi'nin Hususi Defteri*. (Ailesine Ait Mahtuta, Defterin Tam İsmi: *Fetoâ Emîn-i Muhteremi Fekâhetlü Mehmet Hakkı Efendi Hazretlerinin Ecdâdıyla Evlâd ve Ahfâdını İrâe Eder Defter*).
- Halkın Sesi Gazetesi*, "Vefat Etti", (18 Haziran 1955), 1.
- MAA, KKTC Milli Arşiv. *Fetva Eminliği [FE]*. No. 33, Gömlek No. 49.

MAA, KKTC Milli Arşiv. *Fetva Eminliği [FE]*. No. 70, Gömlek No. 40.

MAA, KKTC Milli Arşiv. *Fetva Eminliği [FE]*. No. 81, Gömlek No. 54.

Mert, Özcan. “Kıbrıs’ta Bir Genç Türk Gazetesi: Feryat”. *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 12 (1998), 189-203.

NA, The National Archives. *Foreign and Commonwealth Office [FCO]*. 141/2428.

Nurçin, Volkan. “İngiliz İdaresinde Kıbrıs’ta Din Görevlisi Yetiştiren Bir Kurum: İslam İlahiyat Okulu”. *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/2 (Aralık 2019), 203-238.

Özcan, Tahsin. “Rahmi Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34/423-424, İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Tekakpınar, Kemal & Doğasal, Demiray. *Dr. Fazıl Küçük*. 2 Cilt, Lefkoşa: Dilhan Ofset, 1991.

Tinal, Melih. “İzmir Mekteb-i İdâdîsi”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 3/8 (1998), 349-357.

Türk İşleri Komisyonunun Ara Raporu 1949. Lefkoşa: Hükümet Basımevi, 1950.